

КАМПАНІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З ВИЛУЧЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КРИМУ (1920-ТІ РР.)

У Криму, незважаючи на важкі роки громадянської війни та військової інтервенції, церква продовжувала володіти значними багатствами. Такими багатствами були сади, виноградники, земля, будівлі, а також богослужбові предмети з дорогоцінних металів. Значні суми склали грошові внески, що належали монастирям і церквам, які знаходилися на рахунках різноманітних банків.

Радянська держава на початку 1920-х рр. гостро потребувала коштів. Вище партійне й державне керівництво як одне із джерел їх надходження розглядало церковні цінності. Тому було прийнято рішення про початок широкомасштабної акції з вилучення церковних цінностей.

В історії взаємовідносин радянської держави та церкви проблема вилучення цінностей до сьогодення залишається однією із маловисвітлених, зокрема на території Криму, незважаючи на низку публікацій, дотичних із зазначеною темою.¹ У даній статті автор ставить за мету розкрити ці маловідомі аспекти з історії православної церкви в Криму.

Вилучення цінностей було формою боротьби радянської влади проти Російської православної церкви, одним із аспектів багатогранної антирелігійної політики більшовиків, яка узгоджувалася з декретом «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Крім економічних факторів, про які ми зазначали вище, важливе місце в цій кампанії відігравали політико-ідеологічні, які, на наш погляд, навіть домінували. Серед них ідеологічно – атеїстична боротьба комуністів з російською православною церквою; ненависть до неї як ідеологічної основи царизму (чого, до речі, не було по відношенню до іудаїзму та ісламу). Крім того, знищення кращих представників російської православної церкви дозволяло ліквідувати ідейного конкурента більшовицької партії, залишало православну церкву можливості чинити опір існуючій владі.²

Для проведення безпосередньої роботи з вилучення церковних цінностей була розроблена інструкція «Про порядок вилучення цінностей», яку підписав голова ВЦВК М.І. Калінін. Інструкція була розіслана на місця, в тому числі й до ЦВК Криму. У ній вимагалось в тижневий термін подати комісії з вилучення цінностей копії описів договорів. Згідно з описами, проводилися роботи з вилучення цінностей.

Насамперед вилучалися цінності із найбільш багатих храмів, часовень (каплиць) тощо. Було встановлено порядок вилучення цінностей. Комісія призначала день і час проведення робіт в тому чи іншому храмі. Вилучення контролювалося представниками радянської влади. При вилученні були присутні: представник виконкому, фінвідділу. Якщо були цінності із золота та срібла, то був присутнім також представник із губмузею. Представник губмузею мав право на експертизу при вилученні цінностей і повинен був з'ясувати умови їхнього зберігання.³

Радянські органи влади не забули і про віруючих. Їм дозволили бути присутніми при вилученні цінностей, однак вони не мали права протистояти цій кампанії, навіть якщо представники влади поводити себе брутально під час вилучення цінностей.

Потрібно відзначити, що кампанія радянської влади з вилучення цінностей російської православної церкви в Криму супроводжувалася репресивно-каральними заходами з боку держави стосовно духовенства, мирян. По всій країні, в тому числі й у Криму, в 1922–1923 роках прокотилася хвиля арештів віруючих. Заарештовували за переховування цінностей, за протести проти вилучення. 26 квітня 1922 р. в Москві відкрився процес «54 священників» та мирян, їх звинувачували в протидії під час вилучення цінностей. Як головного свідка кілька разів викликали патріарха Тихона.

Ставлення значної частини духовенства до вилучення цінностей було вкрай негативним. Патріарх Тихон у зверненні до народу від 28 лютого різко засудив вилучення цінностей в православної церкви, назвавши це святотатством. У ці дні в Криму виникають протести проти вилучення цінностей, відбуваються зіткнення віруючих із урядовими військами. Найрезонансними стали події в Шуї. Там, у результаті зіткнення віруючих із урядовими військами, які прибули для вилучення цінностей, загинуло 4 особи, поранено було 13.⁴ У той же день розпочалися арешти громадян. Незважаючи на це, голова РНК Радянської Росії В.І. Ленін закликав до продовження кампанії з вилучення церковних цінностей, не зупинятися перед придушенням будь-якого опору з боку віруючих.⁵

У відповідь на цю вказівку В.І. Леніна по всій країні прокотилася хвиля арештів та судів над духовенством та віруючими. На підставі наявних матеріалів за підсумками вилучення цінностей 5 листопада 1922 р. розпочалося слухання справи православною духовництвом, у тому числі й архієпископа Сімферопольського Никодима (Короткова), якого звинувачували в переховуванні

.....
цінностей. Судовий процес продовжувався до 1 грудня 1922 р. Никодима звинувачували і в тому, що він нібито давав таємні вказівки духовенству, у зв'язку з чим значна частина пограбувань церков у той час була, за міркуваннями властей, нібито ініційована самими священнослужителями. Никодима засудили на 8 років позбавлення волі. Також були засуджені священнослужителі: І. Ісяков – голова Приходської ради Віденської церкви, А. Юргален – староста Миколаївської церкви, Зверев і Д. Полексаєв – Петропавлівський собо р. Архієпископу та його сподвижникам присудили різні терміни позбавлення волі.⁶ Трагічно обірвалося життя кількох священнослужителів Таврійської Єпархії. Був повішаний архієпископ Іоаким, вбитий протирей Покровського собору села Сабли Іглянський, якого під загрозою розправи навіть 2 тижні забороняли ховати і тільки через 2 тижні поховали на новому Сімферопольському цвинтарі. Як й інші вбиті священники, він став жертвою тих темних сил, які направляли свої удари проти християнства, церкви християнської та її священнослужителів. В цей час також більшовики знищують церковну утвар.⁷

Процес над духівництвом був заснований на циркулярі, опублікованому в газеті «Известия» №105 від 13 травня 1922 р., і став доповненням до циркуляра №25 1922 року і циркулярної телеграми №36 за підписом комісара юстиції Курського. У ній йшлося про те, що в усіх випадках виникнення справ про розкрадання церковних цінностей потрібно під час проведення попереднього розслідування вживати заходів щодо притягнення звинувачених до кримінальної відповідальності. Від імені виконкому до хранителів цінностей потрібно подавати цивільні позови, причому підтримка цього позову на суді повинна подаватися на особу, що відряджається Губюстом. По відношенню же до тих справ, які на той час уже надійшли до судів, цивільні позови повинні були негайно відправлятися до суду, який розглядав кримінальну справу, виносячи відповідний «справедливий» вирок.⁸

Основні цінності в Криму було вилучено до 4 листопада 1924 р. За попередніми підрахунками, в 7 округах Криму до 10 травня 1922 року було забрано: срібла – 36 пудів 12 фунтів; міді – 81 пуд, золота – 198,5 зол.; золотих хрестів – 3; одна риза з перлин і ще 791 предмет. Радянське керівництво розраховувало отримати за продаж цих та інших цінностей сотні мільйонів або навіть кілька мільярдів золотих карбованців. Л. Троцький з цього приводу В. Леніну, В. Молотову в березні 1922 р. писав: «Для нас найважливіше отримати на протязі 1922 – 1923 років цінностей на 50 млн., ніж розраховувати в 1923–1924 роках, що їх буде 75 млн.»⁹

У зв'язку з цим наполегливіше стали звучати заклики нетерплячих борців із релігією відібрати всі церковні цінності для продажу їх за кордон, щоб у такий спосіб отримати валютні надходження. На цьому, зокрема, наполягав Л. Троцький. У зв'язку з цим 2 січня 1922 р. президія ВЦВК прийняла постанову «Про ліквідацію церковного майна», в якій робилися перші спроби продажу церковних цінностей за кордоном. В роботі по вилученню цінностей керувалися постановою «Про вилучення церковних цінностей», згідно з якою у зручний термін з дня опублікування у пресі спеціальні комісії мали вилучати із церковного майна всі предмети із золота, срібла, коштовного каміння і передати в фонд Наркомфіну із спеціальним призначенням у фонд центральної комісії по допомозі голодуючим.¹⁰ 4 травня 1922 р. була прийнята постанова Політбюро ЦКРКП (б), згідно з якою цінності після успішних переговорів з закордонними делегаціями мали бути продані за кордоном. Радянські органи влади розраховували за реалізовані цінності отримати на протязі 1922–1923 рр. 50 млн. крб.¹¹ Закордонні ділові кола у 1922 р. були вже готові купувати предмети церковного мистецтва, вилучені радянською владою.¹²

Цінності було вилучено, але механізму контролю над їхнім використанням не було встановлено. Тому цінності було витрачено в основному на інші потреби, а не тільки для подолання економічних труднощів. Вони витрачалися на виплату заробітної плати вантажникам, на транспорт, на агіткампанію з розколу і розгрому Російської православної церкви.¹³

Підбиваючи підсумки кампанії з вилучення церковних цінностей в Криму, варто сказати, що вона не виправдала себе ні економічно, ні морально. Зібрана більшовиками сума була значно меншою, ніж та, на яку розраховувало керівництво.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бувеский А.С. История Русской Церкви. – М., 1997. – Кн. 8. – ч. 2; Белоглазов Н. Таврида в годы лихолетья: Осуществление декрета об отделении церкви от государства // Крымский архив. – 1999. – № 5; Белоглазов Н. Идеологическое воздействие органов советской власти на религиозные конфессии Крыма в 1920-х гг. // Крымский архив. – 2000. – № 6; 2. Центральный державный архив Автономной Республики Крым (далі – ЦДААРК). – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 153. – Арк. 38-39; 3. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 1676. – Арк. 482; 4. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 1747. – Арк. 73; 5. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 6. – Арк. 230; 6. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 1299. – Арк. 18; 7. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. –

.....
Оп. 10. – Спр.1520. – Арк. 15; 8. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр.6. – Арк. 18; 9. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 850. – Арк. 54; 10. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 1572. – Арк. 8; 11. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 18. – Спр.11. – Арк. 94; 12. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 31. – Арк. 194; 13. ЦДААРК. – Ф.- Р. 1694. – Оп. 10. – Спр. 623. – Арк. 106.

В.В. Подолян

КООПЕРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ Й.А. ВОЛОШИНОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ У 1929–1939 РР.

Після завершення військових дій і підписання 18 березня 1921 р. Ризького договору Польща юридично закріпила відчуження частини українських територій. Значна частина колишньої Волинської губернії відійшла до складу Речі Посполитої із статусом Волинського воєводства.

Проблемі польсько-українських стосунків 30-х років ХХ ст. у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників приділено значну увагу. Підвищений інтерес до цього періоду викликаний тим, що коли Волинь входила до складу польської держави, українсько-польські стосунки були неоднозначними й залишили в пам'яті обох народів як позитивні, так і негативні сліди й донині не мають спільного погляду в оцінці тих подій.

Більшість наукових праць і окремих статей дослідників, зокрема М. Швагуляка,¹ О. Зайцева,² Я. Грицака,³ О. Субтельного,⁴ М. Кучерепа,⁵ Л. Марківської,⁶ М. Сивіцького,⁷ І. Власовського,⁸ О. Купранця⁹ та ін. торкаються дослідження проблеми в площині політичних процесів, релігійного життя краю та наслідків «волинської політики» польської влади. Водночас питання щодо діяльності українського кооперативного руху Волині в умовах польської держави та особливості налагодження співпраці з польськими кооперативами висвітлені мало, з певним тенденційним нахилом до «національної екслюзивності» українських і польських товариств. Більшість дослідників не розглядали можливість запровадження на території краю існуючої на той час світової практики діяльності багатонаціональних за складом кооперативів.

Наприкінці ХХ ст. наукове дослідження українського кооперативного руху збагатилося монографією польського історика та економіста Мирослава Сича «Українська кооперація в Галичині під час II-ї світової війни».¹⁰ Розглядаючи українську кооперацію у роки світової війни, доктор М. Сич подав ґрунтовне дослідження кооперативного руху довоєнного періоду. На жаль, історичний розвиток української кооперації Волині в 30-х роках автором не досліджувався і поданий ним матеріал досить обмежений та побудований переважно на вже відомих доробках І. Витановича і, на нашу думку, не відкриває повної картини й реального стану українського кооперативного руху міжвоєнної Польщі та потребує додаткових досліджень.

Зауважимо, що запроваджений Й. Волошиновським мішаний (польсько-український) склад волинських кооперативних товариств, намагання у діяльності кооперативних установ дотримуватися принципів обслуговування лише членів товариств та дотримання принципу аполітичності кооперації викликало у керівників Ревізійного Союзу Українських Кооперативів (далі: РСУК) звинувачення його у розвалі українського кооперативного руху і уособленні волинян від інших кооперативних установ Галичини. На нашу думку, подані М Сичом погляди звужують світогляд науковців щодо реального перебігу подій і розглядають діяльність Й. Волошиновського однобоко, в ракурсі політичних домагань Українського Націонал-Демократичного Об'єднання (далі – УНДО), серед лідерів якого перебувало керівництво РСУК.

Ретроспективний погляд на польсько-українські взаємини на Волині в 30-х роках і діяльність кооперативного союзу «Гурт» подали М. Кучерепа і Р. Давидюк у монографії «Волинське українське об'єднання».¹¹ Монографія збагатила погляди на роль і місце кооперативних установ Волині у справах українсько-польських стосунків і, безперечно, значно домогла ліквідувати «білі прогалини» історії кооперативного союзу «Гурт» та його провідника Й. Волошиновського. Водночас, надмірно політизуючи український кооперативний рух (за природою кооперація є аполітичною й лише економічною інституцією), монографія залишила поза дослідженням економічну складову діяльності «Гурту» та його наслідування світових кооперативних принципів, які закладені у «рочдельській кооперативній доктрині». Саме дотримання економічного принципу – обслуговування лише членів товариств надає нам підстави не погодитись з твердженням авторів монографії, що «...Завданням «Гурту» було здійснення нагляду над українськими кооперативами на території Волині...».¹² Викликає сумнів висновок, що «Волинська кооперація так і не змогла віднайти міцний, здоровий економічний, організаційний ґрунт, а всі її господарські зусилля не досягли мети».¹³

Автор цієї статті ставить за мету висвітлити конструктивну роль відомого українського кооперативного діяча Йоахима Августиновича Волошиновського у налагодженні доброзичливих